

„Ick besweere alle fandresen...”

MERKWAARDIGE VONDST IN EEN BALK UIT STEENSEL

GEEN ENKEL BRABANTS DORP, DAT ZICH ZELF RESPECTEERT, meent het te kunnen stellen zonder een legende over een verwoest kasteel of minstens over een verborgen schat.

Nu is het een feit, dat reeds dikwijls bij het bouwen van een huis of het aanleggen van een nieuwe weg een pot met geld werd gevonden. Gewoonlijk is zoiets echter zuiver toeval en zijn er van te voren geen gegevens of aanwijzingen beschikbaar, waar zulk een schat kan aangetroffen worden.

Enkele weken geleden echter werd tussen Eersel en Steensel op het gehucht „de Hees” een oude schuur afgebroken en bij het doorzagen der eeuwen-oude balken kwam er een klein opgerold briefje uit een mooi rond boorgaatje van het hout te voorschijn, dat met een houten stop weer onzichtbaar was dichtgemaakt. Zo iets is geheimzinnig en dit werd nog erger toen bleek dat het briefje in een onleesbaar schrift geschreven was. Natuurlijk zou dit wel een aanwijzing zijn voor de beroemde verborgen schat van Steensel. Maar zelfs mijnheer Pastoor en „de meester” waren niet in staat om dit oude handschrift te ontcijferen. Zodoende kwam dit geheimzinnig briefje tenslotte bij Brabants Heem terecht, waar het na onderzoek bleek een bezweringsformule te zijn. De tekst luidde als volgt:

Ick besweere alie fandresen tovernerssen van die vier Elementen des werelts waer dat sy woonachtich syn die desen persoon hinder doen en langhe hebben begheeren te doen dat sij uut desen huyse sullen wijcken en blijven reyn en claar laeten allen die goeden des houtsbriefs soe reijn en onbesmet als maria haeren maeghdom hiel in die baringhe haers soons en dat door crachte van desen woorden: Consummatum est heli heli lama zabathani.

ick besweere U door dat strenghe oordeel Christi dat den lesten daghe ghegheven worden (sal) dat ghy uut desen huyse sult blijven met U duvelsche en valsche consten van alle het ghene dat groeyt buyten en binnen desen huyse het welcke ick U verbiede door cracht van dezen woorden: Omnipotens O et A Omega Alpha Etos (Θεος) tetragramarathon septon david rex Jaspas rex melchior rex baltasar. In nomine patris et filij et spiritus sancti Amen. Ihs nazarenus rex Judeorum liberet et defendat hunc locum ab omni insidijs malo et malorum hominum hinc et in futuro et verbum care factum est Ihs autem transiens per medium illorum ibat.

adonaj.

Hoewel geen enkel jaartal staat aangegeven, blijkt toch uit het lettertype, dat de brief geschreven is rond het jaar 1600.

De balk waaruit het briefje rolde, bleek lang geleden van een afbraak in Steensel te zijn gekomen, zoals een oude oom van de eigenaar nog wist te vertellen. Verdere aanwijzingen waren niet bekend.

Zoals uit de inhoud reeds is op te maken, blijkt het een bezweringsformule te zijn om kwade geesten uit een huis te verdrijven.

Het geheel lijkt zonder samenhang in elkaar te zitten en is een samenraapsel van alle mogelijke officiële formules, schriftuurtexten, alles bij elkaar een verzameling krachttermen, die men hard op moet lezen om een indruk te krijgen van hun invloed op onze voorouders van de 16de eeuw. Vooral wanneer men

zich voorstelt dat de text werd uitgesproken onder het maken van allerlei geheimzinnige tekens en kruisjes, kan men zich indenken dat onze bijgelovige voorouders diep onder de indruk waren van die geheimzinnige formule, die doorweven was met latijnse, griekse en hebreeuwse woorden en bovendien verrijkt met schriftuurtexten om aan het geheel een nog meer godsdienstige en bovennatuurlijke kracht toe te schrijven.

Wanneer men de gebruikelijke bezweringsformules uit de middeleeuwen nader bekijkt, blijkt dat ook deze bezwering is terug te brengen tot verschillende officiële en particuliere formules, die reeds vanaf de 7de en 8ste eeuw werden toegepast om rampen af te weren of boze geesten uit te drijven en die ten slotte alle hun oorsprong vinden in een verbastering van de kerkelijke sacramenten en sacramentalia.

Wij zullen nu trachten, aan de hand van andere bezweringsformules een verklaring te geven van de bovenstaande brief, in zoverre die op het eerste gezicht niet erg duidelijk is. Niet altijd zullen wij bij deze poging slagen, want reeds een der eerste woorden n.l.

....fandresen .... is niet erg duidelijk. Ondanks veel naspeuringen is voor dit woord nog geen acceptabele verklaring gevonden. Staat 't in verband met fantomen?

....tovernerssen .... Met de tovernersse of tovenaressen van die vier elementen zijn de daemonen van vuur, water, aarde en lucht bedoeld die men in de middeleeuwen herhaaldelijk vindt vernoemd en die eigenlijk nog veel verder tot in de oudste geschiedenis terug gaan.

.... waer dat sy woonachtich sijn .... In de middeleeuwen was er een ver verbreide mening, dat de duivels nog niet in de hel waren, maar daar pas zouden komen bij het Laatste Oordeel; tot die tijd moesten zij rond zwerfen in woestijnen, bergen, ruïnes en graven. Deze opvatting, dat de duivel nu nog rondzwerft en nog niet in de hel is, komt ook tot uitdrukking in het verdere verloop van de text waar de boze geesten bedreigd worden met 't strenge oordeel van Christus „dat den lesten daghe ghegheven worden sal”.

.... die desen persoon hinder doen .... hieruit blijkt dat deze persoon reeds lange tijd last had van die „tovernerssen” en daarom zijn toevlucht nam tot iemand die daar raad op wist en een brief voor hem schreef, die onfeilbaar zou helpen bij het weren van de geesten. De schrijver hiervan was misschien een clericus of een van die personen die een particuliere verzameling van allerlei bezweringen voorradig hadden en die van geslacht op geslacht werden overgeleverd, uitgebreid en gewijzigd.

Uit de schrijffouten, die hier en daar in de text voorkomen zou men kunnen opmaken dat de schrijver zelf niet algemeen ontwikkeld was, in elk geval niet sterk was in 't Grieks en de overgeleverde formules zo goed mogelijk van zijn voorbeeld heeft overgenomen.

.... houtsbrief .... Aanvankelijk zou men geneigd zijn dit te verklaren als: brief die in 't hout (balk) is verborgen. Meer waarschijnlijk is er mee bedoeld: behoudsbrief of beschermbrief.

.... so reyn en onbesmet .... Deze verwijzing naar het Moederschap van Maria werd algemeen gebruikt bij gebeden en bezweringen om gunstig weder te verkrijgen. Ook werd hierbij meestal nog gezinspeeld op de schepping der wereld, de redding van Noë, de doortocht door de Rode Zee enz.

.... en dat door crachte van desen woorden ....: Hierna volgen de eigenlijke bezweringswoorden, waarmee de duivel moest verbanen worden en eindigt tevens het eerste gedeelte van de formule.

.... ick besweere .... Om maar zeker genoeg te zijn van de resultaten wordt opnieuw begonnen met een nog krachtiger formule, die wijst op een verband met de waterwijdingen en de huiszegeningen op Driekoningen-feest.

.... dat strenghe oordeel Christi .... dit is de bedreiging van de duivel met de hel, waarin hij bij het Laatste Oordeel zal geworpen worden.

.... van alle het gene .... De betreffende persoon heeft geen enkel risico willen lopen en sluit, met zich zelf en het huis, ook nog zijn verdere bezittingen in bij de bezwering. Dit wijst tevens op een verband met de „weezegens”.

.... door cracht van desen woorden .... Nu volgt een verzameling woorden die erg

onsamenhangend lijken. Leest men echter de in de Middeleeuwen gebruikte formules, dan is dit nog een zeer beknopte weergave van de overvloed aan engelenamen, personen uit het Oude Testament en aanduidingen voor God, die men in dit soort bezwingingen kan terug vinden.

... omnipotens O et A ... is het symbool voor God. Omdat de boze geest deze eenvoudige letters misschien niet zou begrijpen, wordt dit nog eens voluit geschreven: Omega Alpha. Daarom de letters in omgekeerde volgorde zijn geplaatst is niet duidelijk. Waarschijnlijk zal ook hieraan wel een bijzondere macht worden toegeschreven.

... Etos ... Het woord (Etos of $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$) staat niet duidelijk geschreven. Hoewel er op het eerste gezicht Etos schijnt te staan, lijkt het toch meer op een poging om in Griekse letters het woord $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$ te schrijven door iemand die de Griekse taal, en misschien ook 't Latijn, niet machtig is. Hierop wijst ook de foutieve schrijfwijze van het volgende woord:

... tetragramarathon ... Bedoeld is tetragrammaton: vier letters waaraan een bijzondere macht werd toegekend. Meestal werden hiervoor de vier medeklinkers gebruikt, die in 't Hebreeuws 't woord God of Jahwe aanduiden. Ook in 't Latijn (Deus) en 't Grieks ($\Theta\epsilon\omicron\varsigma$) bestaat 't woord God uit vier letters en ook deze werden meermalen als tetragram gebruikt. Daarom ook ligt het meer voor de hand dat het woord, staande vóór tetragramarathon, $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$ moet zijn, en niet Etos.

Soms werden ook andere letters gebruikt, zoals I.N.R.I. Al deze verschillende tetragrammata hebben in 't bijgeloof een bijzondere krachtdadige werking tegen onweer, spoken en andere gevaren.¹⁾

... Septron ... Is niet duidelijk te lezen omdat het woord precies in een vouw van het papier staat en daardoor beschadigd is.

... David rex Jaspas enz. ... De aanroeping der H. Driekoningen' wijst weer op 't verband dat tussen deze bezwering bestaat en de wijdingsformule van water op Driekoningendag en op de huiszegeningen die in de dagen tussen Kerstmis en Driekoningen plaats vonden. Zo kwamen in de toen gebruikelijke zegeningsformule van goud, wierook en myrre ook de woorden voor: Alpha et O — Heli heli lama sabactani, terwijl de zegening sluit met de namen van de Driekoningen: rex Caspar rex Melchior rex Baltasar. Dat in de text Jaspas staat geschreven en niet Caspar geeft onze brief een brabantse tintje: het gebruik van de voornaam Jaspas voor Caspar was hier zeer gebruikelijk (cf. de familienaam Jaspers). Een verklaring voor het feit, dat David hier tussen de Driekoningen is verzeild geraakt ligt niet zo voor de hand. Wel komen in vele andere bezwingingen talrijke Oud-Testamentische personen voor, maar hier is David juist de enige die genoemd wordt. Ook worden meestal de vier Evangelisten vermeld en misschien wordt David daarom als vierde koning toegevoegd om dit getal weer vol te maken. Uit heel de brief springt trouwens de neiging naar voren om telkens een getal van vier letters, vier woorden, of vier personen te krijgen, wat ook in andere, in de M.E. bestaande bezwingingen tot uiting komt en wat dan in verband kan staan met het kruisteken dat telkens gemaakt werd onder het uitspreken van de text. Bij vele formules staat dan ook een kruisje achter elk woord ten teken dat bij het uitspreken van dat woord het kruisteken moest worden gemaakt.

Wanneer in bovenstaande brief de kruisjes geplaatst werden naar andere voorbeelden, dan zouden zij staan achter de volgende woorden: O A Omega Alpha † — $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$ † — tetragrammaton † — David rex Jaspas rex melchior rex baltasar † — In nomine patris enz. † — Jesus Nazarenus Rex Judeorum † — Verbum caro factum est †.

Het is duidelijk dat dit getal vier een grote rol speelt. Dat in bovenstaande brief de kruisjes zijn weggelaten moet misschien zo verklaard worden, dat de formule van deze brief niet bestemd was om te worden uitgesproken, maar om op een verborgen plaats in 't huis verstopt te worden.

1) Zie: Lex. f. Th. u. K. X (1938) pag. 9 s.v. Tetragrammaton; verder: Adolph Franz, Die Kirchlichen Benediktionen im Mittelalter I-II (1909). Freiburg i. B. passim; J. Feldmann, Occulte Verschijnselen; L. Kesteloot, De Voorstelling v. h. Booze Beginsel.

Ook moet niet te sterk worden gelet op het geringe verband dat er in het gehele laatste gedeelte te vinden is; het is slechts de bedoeling om de daemon vrees aan te jagen en hiervoor worden de meest krachtige woorden en zinnen aangehaald die bekend zijn; en daartoe worden gerekend: het kruisteken, het St. Jansevangelie (waarvan hier alleen de laatste en voornaamste woorden worden aangehaald), de namen van veel vereerde heiligen (in dit geval de H. Driekoningen) en tot slot het tetragrammaton met de verschillende benamingen voor God, zoals O en A, *Θεος*, I.N.R.I. en Adonaj, de Hebreeuwse aanduiding voor God.

... et verbum care factum est .... Er staat care en niet caro, wat weer wijst op 't niet geheel machtig zijn van het latijn. In de meeste bezweringsformules staat 't gehele begin van 't St. Jans Evangelie, soms zelfs 't begin van alle vier de Evangeliën.

... Jesus autem enz. .... Deze zin wordt eveneens aangehaald om zijn machtige invloed, die wel ontleend zal zijn aan de indruk die gemaakt wordt op de lezer van het Evangelie door het optreden van Christus, die midden tussen zijn vijanden doorging toen men Hem in Nazareth van de rots wilde werpen.

Tot zover de textverklaring.

In 't algemeen kan men zeggen dat dit soort bezweringsformules vooral in de late Middeleeuwen veel voor kwam. Gewoonlijk waren de formules echter veel uitgebreider. In bovenstaande brief vindt men dan ook slechts een zeer beknopte samenvatting van alles wat in die tijd aan bezweringsformules voorhanden was.

Hoewel dus deze brief zelf geen nieuwe bijzonderheden brengt over bezweringsformules in de Middeleeuwen of later, heb ik tot nu toe geen enkel voorbeeld kunnen vinden, dat een bezweringsbrief in een balk van het huis werd verstoppt.

Wel werd bij ziekten bijvoorbeeld gebruik gemaakt van een klein Evangelieboekje dat onder 't hoofd van de zieke werd gelegd. Ook amuletten en kabalistische tekens waren veel in zwang en werden voor allerlei noden gebruikt.

Maar in ieder geval wordt door deze vondst weer een nieuwe zijde belicht van de vele bijgelovige praktijken die vooral in de 16de en 17de eeuw zo sterk waren verbreid, ook op het brabantse platteland.

GERRIT BEEK